

ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ
СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІA VIEW OF THE PROBLEM OF FORMING TOLERANCE
OF YOUTH STUDENTS

У статті розглянуто сутність феномену толерантності студентської молоді, його функціональне значення для формування особистості та становлення майбутніх учителів за умов сьогодення. Наголошено на дуальності прищеплення толерантності особистості у процесі підготовки майбутніх учителів з огляду на статус, з одного боку, як професійної якості особистості студента, що підлягає формуванню під час навчання, а з іншого – як принципу освітньо-виховного процесу в закладі вищої освіти. Толерантність знаходить відображення у ключових компетентностях, вирізняється низкою важливих характеристик і постає однією з найбільш значущих якостей особистості студента як майбутнього вчителя. За видами впливу психологічних чинників на особистість розмежовують зовнішній і внутрішній типи толерантності. З'ясовано, що специфіка розвитку в особистості надає толерантності природного, морального й етичного вимірів. Толерантність студентської молоді як вагома професійна якість набуває вияву в розумінні, сприйнятті та визнанні всіх учасників освітньо-виховного процесу такими як вони є, з їхніми поглядами, цінностями, поведінкою, способами мислення, соціальним досвідом. Констатовано, що толерантний учитель – це той, хто може взаємодіяти, знаходити компроміси, відстоювати свої інтереси, оперуючи фактами й аргументами, а не вдаючись до примусу чи насилля, який має стати прикладом толерантності й для учнів, і для колег. Підґрунтям формування толерантності майбутнього вчителя виступає спектр принципів, зокрема рівності та гуманізму, яким він послуговується в ході побудови освітньо-виховного процесу. Виокремлено два підходи до розвитку толерантності студентської молоді як майбутніх учителів, а саме: створення сприятливих умов для розвитку демократичного суспільства та протидія інтолерантності. Схарактеризовано види толерантності студентської молоді як морального поняття, заснованого на загальнолюдських цінностях і нормах моралі й такого, що виконує певні функції.

Ключові слова: толерантність, студентська молодь, освітньо-виховний процес, майбутній учитель, заклад вищої освіти.

The article examines the essence of the phenomenon of tolerance among student youth, its functional significance in the formation of personality and the formation of future teachers in today's conditions. It is emphasized that the formation of personality tolerance in the process of training future teachers acts as a professional trait of the student's personality, which is formed during training, and, at the same time, as a principle on which the educational process in a higher education institution is based. It is tolerance that is reflected in key competencies and has a number of important characteristics and is one of the most important qualities of a student's personality as a future teacher. It is noted that tolerance is distinguished by the types of influence of psychological factors on the personality and external and internal types of tolerance are distinguished. It was found out that according to the nature of the development of tolerance in an individual, it can have a natural, moral and ethical character. It has been studied that the tolerance of student youth as an important professional quality is manifested in the understanding, perception and recognition of all participants of the educational process, as they are, with their views, values, behavior, ways of thinking, social experience. It was determined that a tolerant teacher is one who can interact, find compromises, defend his interests with the help of facts and arguments, and not by coercion or violence, which should become an example of tolerance, both for students and colleagues. It was found that the formation of tolerance of the future teacher should be based on a number of principles, in particular equality and humanism, on which he should build the educational process in the future. Two approaches to the development of student youth tolerance as future teachers are singled out: creation of favorable conditions for the flourishing of a democratic society; countering intolerance. The types of tolerance of student youth are characterized as a moral concept based on universal human values and norms of morality, which performs a certain number of functions.

Key words: tolerance, student youth, educational process, future teacher, higher education institution.

УДК 378.015.31-057.87:172
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/57.2.41>

Сойчук Р.Л.,

докт. пед. наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки
початкової, інклюзивної та вищої освіти
Рівненського державного гуманітарного
університету

Лісова С.В.,

докт. пед. наук, професор,
завідувач кафедри професійної освіти,
трудового навчання та технологій
Рівненського державного гуманітарного
університету

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасний світ особливий своєю різноманітністю, що її створює поліетнічність більшості держав, зокрема й України. Уміння мирно співіснувати в поліетнічному суспільстві – це засадничий чинник стабільності та розвитку країни. Відтак очевидно, що становлення демократичного суспільства неможливе без формування базових загальнолюдських цінностей, як-от толерантності.

З огляду на те, що формування толерантності особистості відбувається ще в дитинстві, провідником демократичних ідей і моралі для

підростаючого покоління виступає вчитель – професіонал, спроможний самостійно думати та діяти, ухвалювати рішення за нестандартних ситуацій, використовувати нові технології, творчо застосовувати власні знання на практиці, знаходити спільну мову з учнями, батьками й учительським колективом, а також демонструвати індивідуальну активну позицію, толерантність і здатність досягати поставлених цілей. Це увиразнює логіку побудови освітньо-виховного процесу на гуманістичних ідеях, у руслі суб'єкт-суб'єктного підходу, в системі координат дитиноцентризму, з орієнтацією на

плекання в учнів основ взаєморозуміння та співробітництва, а найважливіше – з актуалізацією професіоналізму та педагогічної майстерності самого вчителя, що передбачає переорієнтацією системи вищої освіти, зокрема педагогічної, на формування особистості студента, його особистісних і професійних якостей.

Ідею толерантності регламентує низка визначених в Україні міжнародних документів, серед яких: «Декларація принципів толерантності», «Конвенція про права дитини» тощо, та легітимізує Конституція України в законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Концепції «Нова українська школа».

У Концептуальних засадах Нової української школи толерантність обґрунтовано у визначенні соціальної та громадянської компетентностей як «уміння працювати з іншим на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів», «повагу до закону, дотримання прав людини і підтримку соціально-культурного різноманіття», обізнаність і самовираження у сфері культури як «глибоке розуміння власної національної ідентичності, як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до різноманітності культурного вираження інших» [8]. За умов інтеграції української держави до європейської спільноти проблеми толерантності, терпимості, етичності набувають дедалі більш очевидної актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Шляхом аналізу науково-педагогічної літератури встановлено, що проблема толерантності була предметом уваги вчених різних галузей знань. Так, психологічні аспекти формування толерантності у студентської молоді містять доробки І. Бега, В. Галузяк, О. Шаук та ін.; педагогічні особливості формування толерантності у підростаючого покоління – напрацювання О. Безкоровайної, О. Біди, Л. Канішевської, О. Орловської й ін.

Аналіз наукових джерел із проблеми формування толерантності особистості розкриває бачення крізь призму процесу підготовки майбутніх учителів цього феномену як професійної якості особистості студента, формування якої відбувається під час навчання, а також як принципу освітньо-виховного процесу в закладі вищої освіти. Толерантність знаходить відображення у ключових компетентностях, відзначається низкою важливих характеристик і фігурує зі значенням однієї з найбільш вагомих якостей особистості студента як майбутнього вчителя. На сьогодні розмежовують: терпимість, емпатійність, комунікативність, емоційну стабільність, соціальну активність, достатній рівень культури й освіти; достатній рівень розвитку мислення [11].

Мета статті полягає в розкритті сутності феномену толерантності студентської молоді, його функціонального значення для формування особистості та становлення майбутніх учителів за умов сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Вік студентства прикметний інтенсивним формуванням особистості за певних соціальних умов і набуває вияву в здатності до рефлексії – знання про межі власних знань і вміння виходити за них. Останнє слугує детермінантом потреби оновлення змісту й форм організації освітньо-виховного процесу в закладах вищої освіти з акцентом на формуванні толерантності, емпатії і розвитку творчої індивідуальності педагога, що сприяє самовдосконаленню його як особистості та підвищенню компетентності та професіоналізму.

У контексті пропонованого дослідження видаються присутніми твердження О. Орловської про «толерантність» як моральну цінність і погляд на розв'язання проблеми формування толерантності на основі гуманізації системи освіти [9]. Слушно звучать зауваження Д. Черенщикова про те, що мета сучасного освітньо-виховного процесу – це не тільки теоретична підготовка майбутнього професіонала, а й здатність за допомогою особистих якостей викладачів спонукати до розвитку духовних цінностей підростаючого покоління [23, с. 405–414]. Толерантність є рівноцінним ставленням до іншої людини, як до самої себе, що набуває вияву у свідомому пригніченні почуття агресії до «інакшості» в зовнішності, поглядах, інтересах, способі життя, манері розмовляти інших людей [22].

В Українському педагогічному словнику за редакцією С. Гончаренка толерантність – це якість, яка передбачає коректне ставлення до думок та вірувань іншого [2, с. 394]. «Декларація принципів толерантності» проголошує толерантність не лише моральним обов'язком, а й правовою та політичною потребою. Формування толерантності, відповідно до положень Декларації, відбувається на засадах рівних прав і свобод людини, тобто є активною дією, а не поступкою чи поблажливістю [4, с. 4].

Зазначимо, що толерантність є багатокомпонентним явищем, яке складається з духовних цінностей особистості, її соціального досвіду, позитивного мислення, особистісних якостей, спроектованих на єдиний напрям [13].

На сучасному етапі вивчення природи толерантності за соціальною сферою толерантність розмежовують на:

- гендерну – неупереджене ставлення до представників іншої статі, неприпустимість приписування людині недоліків іншої статі, відсутність ідей статевої дискримінації;
- вікову – неупередженість до дітей і людей похилого віку, шанобливе ставлення до них;
- освітню – терпиме ставлення до висловлювань і поведінки людей із низьким рівнем освіти до високоосвічених людей і навпаки;
- міжнаціональну – ставлення до представників різних націй і культур як до рівних, «без почуття

національної переваги», етноцентризму, ксенофобії, агресивного націоналізму;

– расову – відсутність упереджень, расової дискримінації, расизму до людей іншої раси, національності;

– релігійну – терпиме ставлення до віросповідання людей, відсутність міжконфесійної неприязні та релігійного фанатизму;

– географічну – неупередженість до жителів невеликих провінційних міст, сіл від столичних жителів і навпаки;

– міжкласову – адекватне ставлення до представників різних майнових верств населення (багатих до бідних і навпаки);

– фізіологічну – терпиме ставлення до хворих, осіб з обмеженими можливостями та фізичними вадами здоров'я;

– політичну – терпиме ставлення до діяльності різних партій і об'єднань, висловлювань їхніх членів і, як наслідок, перешкода для поширення ідеології фашизму, тоталітаризму, політики політичних репресій;

– сексуальну – неупередженість у ставленні до осіб із нетрадиційною сексуальною орієнтацією;

– маргінальну – неупередженість до маргіналів: жебраків, наркоманів, алкоголіків та інших людей з адиктивною поведінкою [20; 21].

За видами впливу психологічних чинників на особистість толерантність класифікують на: толерантність до стресу, у стресових ситуаціях або фрустрації як готовність до непередбачених робочих обставин чи до роботи з недобррозичливо налаштованими батьками й дітьми; толерантність до тривоги та до дискомфорту; афективну толерантність або до емоційного стресу; до фізичного навантаження, одноманітної, монотонної діяльності; до критики та до негативу; до слави тощо [10].

Водночас за спрямованістю толерантність буває зовнішньою – до інших (здатність розуміти позицію іншої людини; вміння залагоджувати конфліктні ситуації, беручи до уваги різні погляди, аспекти й аргументи; вибудовувати міжособистісні взаємини на принципах не насилля; вміння вибачати помилки іншої людини; керуватися у своїх вчинках законами, а не думкою більшості), а також внутрішньою – внутрішня стійкість (уміння зберігати спокій у стресових, конфліктних, екстремальних ситуаціях тощо; здатність швидко ухвалювати рішення та почуватися відповідальним за наслідки) [7, с. 29].

Посутньо, що розвиток толерантності в особистості може вирізнятися природним характером, який властивий дітям і прикметний довірливістю, відкритістю, допитливістю (дитина ще не розмежує індивідуальний і соціальний досвід, тому може сприймати за правильну поведінку навіть жорстокість батьків), а також моральним характером, який притаманний сформованій особистості

та спроектований на зовнішнє «Я» особистості, відзначається вмінням стримувати емоції для психологічного захисту за потреби не показувати внутрішні переживання; етичним виявом, що відповідає внутрішньому «Я» особистості, здатністю сприймати й свою, й цінність інших людей, асоціюється із прийняттям і довірою [10].

Вищеперераховані різновиди толерантності є важливими в контексті пропонованого дослідження, адже певною мірою відображають сформовані якості особистості студента як майбутнього вчителя, що визначають його готовність до толерантного виховання підростаючого покоління. Толерантність студентської молоді як вагома професійна якість набуває вияву в розумінні, сприйнятті та визнанні всіх учасників освітньо-виховного процесу такими як вони є, з їхніми поглядами, цінностями, поведінкою, способами мислення, соціальним досвідом. Відтак толерантний учитель – це той, хто спроможний взаємодіяти, знаходити компроміси, відстоювати свої інтереси, оперуючи фактами й аргументами, а не вдаючись до примусу чи насилля. Такий педагог має стати прикладом толерантності й для учнів, і для колег [1].

Зважаючи на це, толерантність – це значуща якість особистості студента, що уможливорює розуміння без агресії різноманітності поглядів, відмінностей духовних цінностей іншої людини, уміння поважати їх; набуває вияву в умінні за допомогою співпраці, компромісу, довіри, товарищескості вибудовувати мирні взаємини з усіма суб'єктами освітньо-виховного процесу, а також у здатності з гідністю ставитися до людей, судження, зовнішність, характер чи інші особливості яких відрізняються від власних [19].

Процес формування толерантності майбутнього вчителя базується на принципі рівності та гуманізму, вагомому для побудови ним у майбутньому освітньо-виховного процесу. Це є априорі неможливим без сформованості професійної толерантної позиції самого вчителя, адже за таких умов вияви толерантності будуть нестійкими та ситуативними [5].

Цікаво, що О. Гуренко пов'язує принцип толерантності з полікультурною освітою, що «означає повагу, сприйняття та розуміння багатого розмаїття культур нашого світу, форм самовиявлення людської особистості, включає в себе глибокі правові засади, врахування інтересів одне одного, рівноправність народів, їхніх культур, без чого неможливий розвиток, прогрес цивілізації» [3, с. 96].

Загалом засадничими принципами процесу формування толерантності студентської молоді постають такі принципи, як: ненасильництва – вміння розв'язувати конфліктні питання без застосування примусу; свободи – право на висловлювання власної думки; самостримування – налаштованість почути думку іншого без

її осуду; законослухняності – дотримання норм, правил і традицій суспільства; сприйняття іншого – розуміння та сприймання виявів «інакшості». Формування толерантності студентської молоді є можливим за умови співпраці, конструктивного діалогу та взаємодопомоги, потенціал утілення якої мають такі соціальні інститути, як заклади вищої освіти. Саме в середовищі останніх толерантність виступає механізмом взаємодії, що припускає досягнення розуміння з іншими без насилля та примусу. Взаєморозуміння супроводжується діалогом і співробітництвом, прийняттям людей та їхньої різноманітності, а відтак мислиться однією з важливих умов соціалізації людини, її адаптації в суспільстві [23].

На сучасному етапі в науковій парадигмі фігурують два підходи до розвитку толерантності студентської молоді як майбутніх учителів, як-от: створення сприятливих умов для розквіту демократичного суспільства, де прерогатива належить правам людини та її свободам, а також протидія інтолерантності (остання передусім залежить від умінь людини без агресії сприймати думки та судження інших людей).

Толерантність – це не тільки протиотрута інтолерантності, а й вагома умова конструктивного розв'язання мовних, національних, релігійних та інших соціальних конфліктів. Подолати проблему інтолерантності майбутніх учителів дає змогу відмова від професійного догматизму, умінь сприймати та «чути» думки іншої людини, розуміння багатогранності суспільства, а також безперервність освіти та постійні самовдосконалення та саморозвиток учителя й у професійній діяльності, й у духовному розвитку [17].

Відтак для формування толерантності студентської молоді є критично присутніми розвиток довіри та відкритості учасників освітньо-виховного процесу, сприйняття різноманітності й інакшості кожного з його членів, умінь мирно залагоджувати конфліктні ситуації.

У проєкції вищевикладеного основними цілями освіти в аспекті формування толерантності студентської молоді виступають такі, як: навчити мирно розв'язувати конфлікти; навчити сприймати різноманітність суспільства; прищеплювати вміння почуватися відповідальними за власні дії та вчинки. Тому толерантним учителем можна назвати людину, здатну вимогливо ставитися до дій і вчинків не тільки учнів, а й власних, спроможну вибудовувати освітньо-виховний процес на принципах партнерства, взаємодопомоги та взаємопідтримки. Детермінантом розвитку всього демократичного суспільства слугує формування толерантності студентської молоді – запоруки згуртування соціуму, мирного співіснування, ефективної взаємодії всіх його членів, взаєморозуміння та взаємодопомоги між ними [10].

З огляду на мету та види діяльності толерантність студентської молоді як моральне поняття,

ґрунтоване на загальнолюдських цінностях і нормах моралі, може виконувати низку функцій: інформаційну (фіксації інформації); соціально значущої цінності; емоційного підкріплення (емоційне сприйняття знань про соціально значущу цінність толерантності); смислової (пошук, усвідомлення та прийняття особистісного сенсу соціально значущої цінності толерантності); регулятивну (регуляція власних дій з особистісним смыслом толерантності); психологічну (нормалізація психологічної атмосфери – довіри, поваги, визнання, підтримки, а також формування й розвитку етнічної самосвідомості, забезпечення етнічної та соціальної самоідентифікації, підтримка розвитку самооцінки особистості, зниження порогу чутливості до несприятливих факторів, фрустраційних ситуацій); виховну (забезпечення передавання позитивної соціальної взаємодії й досвіду людства загалом, успішної соціалізації, розвитку морального розуміння, співпереживання, умінь лояльно оцінювати вчинки інших); комунікативну (готовність до спілкування, співпраці, взаєморозуміння, налагодження конструктивного спілкування із представниками різних груп, іншого світогляду); мирозабезпечувальну (гармонійне та мирне співіснування всіх членів суспільства на основі розуміння різноманітності поглядів та інтересів кожної особистості); культурозберігальну (збереження та збагачення культурного досвіду людства); креативну (творче бачення навколишнього світу); феліцитологічну (забезпечення прийняття та розуміння і своєї унікальності, й цінності іншої особистості, задоволення від спілкування з різними членами суспільства) [6].

Утім, виокремлюючи значну кількість функцій феномену «толерантність», дослідники надають особливого значення дієвому характеру толерантності, її соціалізуючій та інструментальній ролі, виявленню активної життєвої позиції особистості, прийняттю ідеї толерантності як загальнолюдської цінності, налагодженню конструктивної діалогічної взаємодії, емпатії під час організації спільної діяльності.

Висновки. Отже, толерантність студентської молоді – це багатоаспектна особистісна та професійна якість, що постає обов'язковою умовою організації освітньо-виховного середовища на основі сприйняття його різноманітності та мінливості, умінь поєднувати власні погляди й без агресії сприймати судження інших суб'єктів освітньо-виховного процесу, вміння розділяти їх, терпимо та з повагою ставитися до кожного. Це увиразнює потребу набуття для підтримання статусу професіонала сукупності особистісних і професійних якостей, постійного розвитку та самовдосконалення останніх у майбутньому, тобто розкриття потенціалу як учителя, що унеможливорює несформованість його толерантності як особистості.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в розгляді форм і методів формування толерантності студентської молоді в освітньо-виховному процесі закладів вищої освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрєєв М. В. Формування толерантності вчителя загальноосвітньої школи: дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2009. 217 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1977. 543 с.
3. Гуренко О. Полікультурна освіта майбутніх соціальних педагогів: теоретико-методичний аспект: монографія. Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2014. 588 с.
4. Декларація принципів толерантності: затверджена резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р. *Освіта України*. 2003. № 83. С. 4.
5. Зверева І. Д., Коваль Л. Г., Фролов П. Д. Діагностика моральної вихованості школярів. Київ: ІСДО, 1995. 156 с.
6. Козлова О. Г., Гребеник Т. В. Формування толерантності у процесі громадянського виховання студентської молоді. *Науково-методична конференція викладачів, співробітників і студентів: тези доповідей* (м. Конотоп, 29 березня 2012 р.). Суми: СумДУ, 2012. Ч. 2. С. 115–120.
7. Ляпунова В. А. Функції толерантності як соціально значущої цінності. *Педагогічні науки*. 2016. Вип. LXIX. Т. 3. С. 119–122.
8. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти. Київ, 2016. 134 с.
9. Орловська О. В. Толерантність та її сутнісні характеристики. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. № 5. С. 159–163.
10. Орловська О. В. Підготовка майбутнього вчителя до виховання толерантності в учнів старшої школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2011. 21 с.
11. Петренко О. Б. Проблема самореалізації особистості у концепції М. М. Рубінштейна. *Психологія: реальність і перспективи*. 2017. Вип. 8. С. 215–220.
12. Професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти»: Наказ Міністерства соціальної політики України від 10.08.2018 р. № 1143 «Про затвердження професійного стандарту «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти». URL: <http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/20180815.pdf> (дата звернення 19.10.2021).
13. Розум К. В. Формування готовності майбутніх учителів гуманітарного профілю до запобігання і розв'язання конфліктів у навчально-виховній роботі з учнями: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2015. 21 с.
14. Сковорода Г. С. Педагогічні ідеї. Київ, 1972. 67 с.
15. Сойчук Р. Л. Відповідальність як найважливіша характеристика зростаючої особистості. *Інноватика у вихованні: зб. наук. праць / упоряд. О. Б. Петренко; ред. кол.: О. Б. Петренко, Н. М. Гринькова, Т. С. Ціпан та ін. Рівне: РДГУ, 2018. Вип. 2. С. 212–221.*
16. Сойчук Р. Л. До проблеми сутності смислоттєвих цінностей особистості. *Сучасні інформаційні та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. праць*. Київ – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2018. Вип. 51. С. 77–81.
17. Солодка А. К. Теоретико-методичні засади кроскультурної взаємодії учасників педагогічного процесу вищих навчальних закладів: дис. ... д-ра пед. наук. Київ, 2015. 460 с.
18. Соціологія: соціологічний словник / за ред. Є. А. Біленького. Київ: Кондор, 2006. 347 с.
19. Таргоній І. В. Форми і методи виховання толерантності у студентів педагогічних коледжів у позааудиторній діяльності. *Education, Law, Business. Cartero Publishing House* (Мадрид, Іспанія 24 квітня 2020 року). Мадрид, Іспанія, 2020. С. 82–84.
20. Тернопільська В. І. Система виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи у позаурочній діяльності: дис. ... пед. наук. Київ, 2009. 532 с.
21. Тодорцева Ю. В. Формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2004. 23 с.
22. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 744 с.
23. Черенщикова Д. В. Викладач як суб'єкт конструювання освітнього середовища у ВНЗ. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка*. Київ, 2009. С. 405–414.